

Anton Ulpus,

väsimatu loodushoidja ja õpetaja

Nii enne kui ka pärast teist maailmasõda on looduskaitsele kaasa aidanud vabatahtlikud entusiastid, kelle hulgas leidis väga pühendunud inimesi, nagu Anton Ulpus. Selliste inimeste abiga toodi looduskaitse mõte rahvale lähemale ja omal moel muutus loodushoiu idee järjepidevaks hoolimata keerulistest sündmustest.

Kaja Lotman

Foto allikas: Haimre algkooli kronoloogia 1932/1933 õppeaastal [12]



Anton Ulpus (1911–1977) oli silmapaistev kooliõpetaja ja agar looduskaitsetegelane, üks toonastest looduskaitse usaldusmeestest. Portreepilt on tehtud 1930. aastatel

Anton Ulpus sündis 29. aprillil 1911. aastal Hiiumaal tollases Käina (Keina) vallas Vaemla mõisa puusepa pojana. Isa ameti tõttu kandis perekond alguses nime Tisler-Ulpus. Ema suri enne poisi kooliminekut ja isa mõni aasta pärast seda. Orvuna oli elu raske, kuid siiski õnnestus Antonil saada algharidus Haapsalu algkoolis. Oma märkmetes on ta kirjutanud, et unistus saada õpetajaks sügenes juba algkoolis käies [12].

Soov saada õpetajaks oli väga suur.

Antoni haridustee oli lünklik, kuid sihikindel, õpinguaastad vaheldusid tööaastatega ja kaitseväetenistusega aastail 1934–1935. Õpetaja kutse omandamisega läks küll aega, kuid juba 1932. aastal oli ta osalise koormusega alustanud tööd abiõpetajana Läänemaal Kiltsi algkoolis ning hiljem olnud õpetaja Haimre algkoolis. Noorkotkaste õpiringi abijuhina pälvis ta maakonna koolide võrdluses suurt tähelepanu: Haimre kooli tublisid loodushuvilisi õpilasi ja nende juhendajaid tõsteti esile.

Oma lühikeses elulookirjelduses Haimre kooli kronoloogias on ta märkinud: „Ei saa mina ilusamat elu kuskil mujal kui õpilaste seas olles, neid õpetades ja kasvatades häädeks ja tublideks tulevikule“ [12].

Ta oli Haimres aktiivne Isamaaliidu osakonna liige ja osales selle juhatuse töös. 1938. aastal avaldus Anton Ulpuse looduskaitsetegevus ka ametlikumal moel. Ta valiti Haimre valla kodukaunistamise komiteesse ning registreeriti Gustav Vilbaste juures looduskaitse usaldusmeheks [6]. Esimeses aruandes Gustav Vilbastele on ta märkinud, et on teavet kohaliku looduse kohta kogunud õpilaste abiga, sest juhtis koolis noorkotkaste rühma. Näiteks oli üks noorkotkas kooli lähedalt leidnud uue kuldkinga kasvukoha, kirjeldatud on ka läheduses asuvat ohvrikivi. Ta on andnud ülevaate Haimre mõisa pargist ja Kasti hirveaiast (see oli osa Kasti mõisa pargist), kus kasvab lehiseid ja pähklipuuid. Neid ohustasid aga uued maaomani-

kud, kes olid hakanud lehiseid maha raiuma. Et looduskaitset tutvustada, korraldas Ulpus õpilastele matku ja loenguid ning katseid kooliaias.

Endised õpilased mäletavad, et noor kooliõpetaja lõi kaasa kõikides tegevustes, oli hea näitleja ja silmapaistva organiseerimisvõimega väga lugupeetud inimene. Töö eest noorkotkastega sai ta 1938. aastal tunnustuseks Kotkajuhi märgi [10]. Anton Ulpus oli ka fotohuviline ja tegi laifilmkaameraga pilte [7].

1939. aastal asutati kaitseliidu Lääne maleva pealiku otsusega Haimresse üksikrühm, mille pealikuks määrati Anton Ulpus [13]. 1939. aasta juunis, vahetult enne Nõukogude armee saabumist, valiti Ulpus Märjamaa Vabadussõja monumendi komiteesse [14]. Aktiivne ellusuhtumine oli temast kujundanud oma kogukonna arvamusiidri ja nii saavutas loodushoid Haimres suure poolehoiu.

Nõukogude võimu kehtestamise ajal õnnestus tal end varjata. Saksa okupatsiooni ajal 1942. aastal osales Anton Ulpus Omakaitstes ja 1943–1944 ühisabiorganisatsiooni töös, kogudes annetusi vaeste toetuseks. 1944. aasta veebruaris mobiliseeriti ta Saksa sõjaväe Eesti piirivalverügementi. Juulis õnnestus tal seal põgeneda ja end varjata [1].

Kaitseliidu, Isamaaliidu ja eriti Omakaitse ning Saksa sõjaväe taustaga noorel mehel oli väga keeruline jääda ellu. Anton Ulpus kadus mõneks ajaks avalikkuse eest. Võibolla just Haimre kooli tollane koolijuhataja Jaan Kurepalu suutis oma endist andekat õpetajat varjata. Ta on oma mälestustes kirjutanud: „Mitmeid muudatusi tõi kaasa nõukogude korra kehtestamine 1940. aastal. Lahkuma olid sunnitud tublid õpetajad Vilhelmiine ja Anton Ulpus“ [11]. Anne Kurepalu, Jaan Kurepalu tütar, on minule kirjeldanud koolimajas üht väikest nurgatagust koolituba, kus vajaduse korral varjati noori õpetajaid võimude eest.

1944. aasta sügisel ilmus Anton Hanilasse, kus koolimajas tegutses



1958. aasta 10. mail tähistati Läänemaal esimest looduskaitsepäeva. Pilt on tehtud Oademetsa tamme juures

Foto allikas: riigiarhiv, ERA-R-2144, 1.43 [3]

alles sõjaväehaiglale, ent ka õppetöö pidi jätkuma. Alguses pakuti Anton Ulpusele isegi koolijuhi kohta. 1945. aastal ta siiski vabastati sellest ametist, sest olid tulnud vihjed tema kahtlusi äratava eluloo kohta. Tal lubati jätkata õpetaja kehalise ettevalmistuse juhatajana, ühtlasi hakkas Ulpus juhtima Hanila raamatukogu [1].

Esitatud kaebuse järgi ei tohtinuks Anton Ulpus õpetajana töötada, kuna ta oli olnud Saksa sõjaväes.

Ometi hinnati Anton Ulpuse tööd koolijuhatajana kõrgelt, 1945. aastal märgib ajaleht Läänlane: „Hanila kool on üle elanud raskemaid päevi, kui teised koolid. Koolijuhataja sm. Anton Ulpus algas koolitööd võrdlemisi kehvades oludes, kuna koolimajas asus sõjaväehaiglale. Kui sõjaväe poolt vabastati koolimaja, teostati ka ülekolimine, katkestamata tunniskiki õppetööd. Juba endises asukohas andis Hanila kool välja seinalehte. Võib loota, et Hanila Algkool muutub lühima aja jooksul parimaks kooliks Karuse vallas“ [5].

Toimekas mitmel alal, aga kool ja loodus ikka esirinnas. Aktiivse ühiskonnategelase ja korraldajana otsis Ulpus võimalusi tegeleda kooliväliste teemadega. Ta astus Karuse põllumajanduslikku krediidiühisusse, juhatas Hanilas koolikoori, rahvatantsu ja näitemängu harrastajaid. 1949. aastaks oli ta saavutanud isetegevuslaste juhina tunnustuse.

Hoolimata usalduse kasvust tuli Ulpusel Hanilast lahkuda, ta suundus Vatla kooli. Kuid ka seal ei antud talle asu: esitatud kaebuse järgi ei tohtinuks Anton Ulpus õpetajana töötada, kuna ta oli olnud Saksa sõjaväes. Kirjavahetuses Lihula haridusosakonna ja haridusministeeriumi vahel võib siiski tunnetada kohalike ametnike toetust Ulpusele [1]. Nõnda määrati ta Vatla külaraamatukogu juhatajaks, kus tema ettevõtlikkus samuti silma jäi, sest ta korraldas kolhoosi töötajatele loenguid ning teabepäevi kevadkülvist ja väetistest ning loodusest [9].

1957. aastal asutati Eesti NSV ministrite nõukogu juurde looduskaitse valitsus, mis hakkas korraldama looduskaitset. Muu hulgas oli selle asutuse ülesanne „organiseerida ühiskondlike looduskaitsevolinike võrk, mille abil Looduskaitse Valitsus teostab oma funktsioone kohtadel ja



Rühm looduskaitseentusiastide Vatla mõisa ees koos looduskaitsetähistega, et paigaldada need pargi piiridele

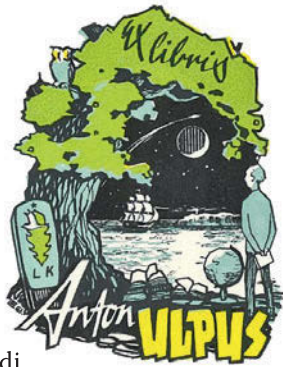
arendab sidet laiade rahvahulkadega“ [2].

1958. aasta 10. mail korraldas Anton Ulpus Läänemaa esimese looduskaitsepäeva ning noortele matka, et tutvustada loodusobjekte, sealhulgas aasta tagasi loodud Nehatu järve ja Puhtu-Virtsu-Laelatu keeluala. Edaspidi pandi kaitstavate objektide juurde looduskaitsetähiseid ja korraldati Vatla pargi korrastuskampaaniaid [3].

Ühiskondliku looduskaitsevoliniikuna on Anton Ulpus 1960. aastal aruandes looduskaitse valitsusele kirjutanud, et tema piirkond on Karuse külanõukogu, kus ta on üle vaadanud tosin objekti (sh kolm parki, viis tamme, ühe kadaka ja ühe kivi) ja esitanud ettepaneku need kaitse alla võtta ning teinud tihedat koostööd Matsalu riikliku looduskaitseala direktori Olav Renno ja Lihula metskonna töötajatega [3].

Väga sõbraliku ja toimeka inimesena leidis ta ikka võimalusi edendada looduskaitset ja kaasata inimesi. Loodust hoida oli talle väga tähtis: näeme seda Ermi Littoveri kujundatud ekliibrisel, kus on tollane looduskaitse sümbol luigega tammeleht [4].

Anton Ulpuse abiga sai Tartu zooloogiamuuseum 1958. aastal suurtra-



Autor: Ermi Littover [4]

Anton Ulpuse *ex libris* Rapla keskraamatukogus olnud Ermi Littoveri virtuaalnäituselt

pi topise; see lind oli sattunud Eestisse juhukülalisena. Aastail 1960–1965 osales ta koos õpilastega Matsalu looduskaitseala töödes ja rõngastas linde [8]. Ulpus oli üks Eesti looduskaitse seltsi asutajaid ning hiljem juhtis nii Lihula kui ka Haapsalu osakonda [8].

Vanemas eas andis kõige enam jõudu õpilastega tegelemine, ta töötas surmani Virtsu 8-klassilises koolis. Tema kohta on märgitud, et igas koolis, kus ta õpetas, rajas ta kooliaia ja laulukoori.

Aitas kaasa Laelatu puisniidu hoiule. Penisonieas elas Anton Ulpus Rame külas Kristjani talus. Tema lemmikpaik oli Laelatu puisniit. Ulpuse ettevõttel loodi Laelatus koolimetskond ja tehti tihedat koostööd botaanik Kaljo Porgiga. Ta on üks neist, keda peame tänama Laelatu puisniidu

du tänini säilinud liigirikkuse eest.

Anton Ulpus suri 25. mail 1977. aastal, ta on maetud Hanila kalmistule. Tema soovi järgi on sõbrad ja sugulased toonud hauale Rame külast põllukivi. Laine Veskeri on mulle rääkinud, et hiljem jätkas Laelatu eest hoolitsemist Ulpuse naise vend Elmar Vesker, keda Anton oli selleks tööks ette valmistanud.

Nii kujunes Anton Ulpus tänu visadusele ja aatekindlusele looduskaitse usaldusmeheks, kes vabatahtlikuna tegi loodushoiutööd eri poliitiliste aegade kiuste ja aitas kanda loodushoiu järjepidevust. ■

1. Anton Ulpus. Toimik. Elulugu. Hanila Muuseum, säiliku number: 1574_2-2.
2. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures olev Looduskaitse Valitsus, 1959. Looduskaitse põhimaterjale. Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus abinõudest looduskaitse organiseerimisest ENSV-s, punkt 5, lk 12. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
3. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Looduskaitse Valitsus, 1960. Looduskaitse ühiskondlike usaldusmeeste vastused küsimustikule nende tegevuse kohta, 1960. Eesti riigiarhiiv, ERA.R-2144.1.43.
4. Ermi Littoveri ekliibrisel: ekliibrisel õpetajatele, kultuuritöötajatele. Rapla keskraamatukogu virtuaalnäitus, raplakr.ee/ermi-littoveri-ekliibrisel.
5. Koolide elust Karusel. – Läänlane nr 2 (6. jaanuar 1945): 3.
6. Küsimuslehed looduskaitse usaldusmeestele turismi- ja kodukaunistamise arendamise kohta, 1940. – Eesti riigiarhiiv, ERA.983.2.30.
7. Luts, Rudolf; Mitt, Heinrich 2013. Märjamaa kandi fotograafid 1. – Märjamaa Nädalaleht nr 29 (14. august 2013): 9.
8. Pork, Kaljo; Renno, Olav 1977. Anton Ulpus. – Eesti Loodusuurijate Seltsi aastaraamat 68: 169–170.
9. Reekna, V. 1952. Vabariigi rahvaraamatukogud töötajate teenindamisel. – Sirp ja Vasar nr 23 (6. juuni 1952): 6.
10. Teenetemärgid noorkotkaste tegelastele. – Lääne Elu nr 26 (30. mai 1938): 1.
11. Tiits, Toomas 2017. Tagasivaade Haimre koolile. Haimre kultuuriselts, Saku: 73.
12. Ulpus, Anton 1933. Haimre Algkooli kronoloogia 1932/1933 õppeaastal. Käskiri. Laine Veskeri eraarhiiv.
13. Uudiseid siseringist. Läänemaalt: Haimresse moodustatakse KL üksikrühm. – Uus Elu nr 41 (11. veebruar 1939): 10.
14. Üleriikliku Vabadusmonumendi Märjamaa komitee alustas tegevust. – Lääne Elu nr 73 (30. juuni 1939): 10.

Kaja Lotman (1960) on zooloog ja looduskaitse, töötab keskkonnaametis looduskaitse nõunikuna.